
Научная статья
УДК 811.352.3
DOI: 10.31007/2306-5826-2025-4-1-67-134-141

АДЫГЭБЗЭМ И БАЛЪКЪ ПСЭЛЪЭКІЭМ И ЯЗЫНЫКЪУЭ ЛЕКСИКЭ ЩХЪЭХУЭНЫГЪЭХЭР

Хэжэ Залинэ Рашад ихъу

Гуманитар къэхутэныгъэхэмкІэ институт – Федеральнэ къэрал бюджет щІэныгъэ ІуэхущІапІэ «Урысейм щІэныгъэхэмкІэ и академием и Къэбэрдей-Балъкъэр щІэныгъэ центр» Федеральнэ щІэныгъэ центрым и филиал, Налшык, Урысей hezhevaz@yandex.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6384-4647>

© Хэжэ З.Р., 2025

Аннотаци. Статъяр зытеухуар адыгэбзэм и балъкъ псэлъэкІэм ирисалъэхуэ Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм хыхъэ Малкэ (Хъэжыхъэблэ), Бэтэх, ЯтІэкъуэ къуажэхэм шыпсэхуэм я бзэм и лексикэ щхъэхуэныгъэхэмрэ ахэр литературэбзэм кызырщхъэщыкІ щыкІэмрэ къэгъэлыгъуэнырщ. Лэжыгъэм кыхэдгъэщакъ лексикэ илгъэныкъуэкІэ щыплэбзэхэмрэ псэлъэкІэхэмрэ яІа нэщэнгъэлыгъуэхэмрэ абыхэм иджырей зэманым къриубыдзу яІэ шытыкІэмрэ зэгъэщэнным мыхъэнэшхуэ зэриІэр.

Лексикэ и лгъэныкъуэкІэ балъкъ псэлъэкІэмрэ литературэбзэмрэ яІэ зэтемыхуэныгъэр зыбжанэ мэхъу: литературэбзэми балъкъ псэлъэкІэми я зэдай псалъэхэм гъэпсыкІэ илгъэныкъуэкІэ иІэ щхъэхуэныгъэхэр; балъкъ псэлъэкІэми литературэбзэми я зэдай псалъэм и мыхъэнэр щызэтемыхуэр; зы фІэщыгъэцІэ, е зы гурыІуэгъуэ гуэрым я жыІэкІэр балъкъ псэлъэкІэмрэ литературэбзэмрэ щызэтемыхуэр.

Литературэбзэмрэ балъкъ псэлъэкІэмрэ я псалъэ гъэпсыкІэхэм яІэ щхъэхуэныгъэхэр нэхъыбзу а тІум яку дэль хабзэ хэхам тет фонетикэ зэпэхуыныгъэхэм кыхэкІаш, ауэ а фонетикэ зэпэхуыныгъэм кымызагъэ зэщхъэщыкІыныгъэ ущрихъэлІэ щыІэщ.

Зэрыгуагъэ псалъэхэр: къэбэрдей-шэрджэсыбзэ, литературэбзэ, балъкъ псэлъэкІэ, лексикэ щхъэхуэныгъэхэр

Цитатэ кызырщхъэщыкІу: Хэжэ З.Р. Адыгэбзэм и балъкъ псэлъэкІэм и языныкъуэ лексикэ щхъэхуэныгъэхэр // Вестник КБИГИ. 2025. № 4-1 (67). С. 134–141. DOI: 10.31007/2306-5826-2025-4-1-67-134-141

Original article

SOME LEXICAL FEATURES OF THE MALKIN DIALECT OF THE KABARDINO-CIRCASSIAN LANGUAGE

Zalina R. Khezheva

Institute for the Humanities Research – Affiliated Federal State Budgetary Scientific Establishment «Federal Scientific Center «Kabardino-Balkarian Scientific Center of the Russian Academy of Sciences», Nalchik, Russia, hezhevaz@yandex.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6384-4647>

© Z.R. Khezheva, 2025

Abstract. The article examines the peculiarities and some differences between the speech of the indigenous inhabitants of the villages of Bateh and Etoko, and the lower part of the village of Malka (Khazhikhable), in the Zolsky district of the Kabardino-Circassian Republic. This article substantiates the need for a revision and comprehensive analysis of the main

lexical features and isoglosses of the Malka dialect to account for structural transformations in the vocabulary of the modern Kabardino-Circassian language. The article analyzes the main differences in the vocabulary of the Malka dialect in comparison with the data of the literary language, identifies lexical discrepancies, where identical concepts in the literary language and dialect are expressed by different lexical units, and traces some differences in the design of words common to the Malka dialect and the literary language. Some discrepancies in the semantics of lexemes in the studied dialect with the norms of the literary language are characterized.

Keywords: Kabardino-Circassian language, literary language, Malkinsky dialect, lexical features

For citation: Khezheva Z.R. Some lexical features of the Malkin dialect of the Kabardino-Circassian language. Vestnik KBIGI = KBIHR Bulletin. 2025; 4-1 (67): 134–141. (In Russ.). DOI: 10.31007/2306-5826-2025-4-1-67-134-141

Научная статья

НЕКОТОРЫЕ ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МАЛКИНСКОГО ГОВОРА КАБАРДИНО-ЧЕРКЕССКОГО ЯЗЫКА

Залина Рашиadowна Хежева

Институт гуманитарных исследований – филиал Федерального государственного бюджетного научного учреждения «Федеральный научный центр «Кабардино-Балкарский научный центр Российской академии наук», Нальчик, Россия, hezhevaz @yandex.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6384-4647>

© З.Р. Хежева, 2025

Аннотация. Статья посвящена определению лексических особенностей и некоторых различий с литературным кабардино-черкесским языком в речи коренных жителей сел, Батех и Этоко, нижней части с. Малка (Хажихабле) Зольского района КБР. В статье обосновывается необходимость ревизии и всестороннего анализа основных лексических особенностей и изоглосс малкинского говора для учета структурных трансформаций в области лексики современного кабардино-черкесского языка. В статье проанализированы основные отличия в словарном составе малкинского говора в сравнении с данными литературного языка, выявлены собственно лексические расхождения, когда идентичные понятия в литературном языке и говоре выражаются разными лексическими единицами, прослежены некоторые различия по оформлению формы слов, являющихся общими для малкинского говора и литературного языка. Охарактеризованы некоторые несоответствия в семантике лексем в исследуемом говоре с нормами литературного языка.

Ключевые слова: кабардино-черкесский язык, литературный язык, малкинский говор, лексические особенности.

Для цитирования: Хежева З.Р. Некоторые лексические особенности малкинского говора кабардино-черкесского языка // Вестник КБИГИ. 2025. № 4-1 (67). С. 134–141. DOI: 10.31007/2306-5826-2025-4-1-67-134-141

Иужьрей илъэс зыбжанэхэм къриубыдэу щыпIэбзэхэмрэ псэлъэкIэхэмрэ я тхыдэм, ахэр джыным бзэщIэныгъэм мыхьэнэшхуэ ирит зэпытщ икIи нобэ а унэтIыныгъэм и актуальнагъым зыми шэч къытрихьэркъым. Псом хуэмыдэжу, иджыпсту бзэм и шытыкIэм, абы егъэлеяуэ псынщIэу зызэрихьуэжым щыхьэт тохьуэ лексикэ илъэныкъуэкIэ лингвистикэ къэхутэныгъэхэм хэтл'агъуэ зэхьуэкIыныгъэхэр. Зэрыгурылуэгъуэщи, лъэпкъ машIэхэм я щыпIэбзэхэмрэ псэлъэкIэхэмрэ джыныр нэхъ хэгъэчыныхьауэ шытын хуейщ, фонетикэ, морфологие, лексикэ я лъэныкъуэкIэ бзэм иIэ щхьэхуэныгъэхэр убзыхуа, зэрызэрыIыгъыу къэпщыта хьун щхьэкIэ.

Адэгъбзэм и щыпIэбзэхэмрэ псэлъэкIэхэмрэ нэхъ убгъуауэ джын шыщIадзар блэкIа лIэщIыгъуэм и 50 гъэхэрщ. Бзэм и фонетикэ системэм, макъзешэхэмрэ макъ дэкIуашэхэмрэ я вариант зэщхьэщыкIыныгъэхэм, морфологием ипкъ иткIэ

процесс еклүэкIхэм, лексикэ щхьэхуэныгъэхэм куууэ тетхыхьащ щIыпIэбзэдджхуэ Къумахуэ М.И. [Кумахов 1957], Балькър Б.Хь. [Балкаров 1959], Багъы П.М. [Багов 1968], КIуащ Т.Хь. [Куашева 1969], Мамрэш К.Т. [Мамрешев 1959], Шагъыр I. Къ. [Шагиrow 1969], Тау Хь.Т. [Тау 1998], БищIо Б.Ч. [Бижоев 2018], Бэрбэч Б.Ч. [Бербеков 1992] сымэ.

Ди щIэныгъэ лэжыгъэхэм япэIуэкIи къазэрыхэдгъэщаци, 1972–1975 гъэхэм къриубыдэу Къэбэрдей-Балкър щIэныгъэ-къэхутаIуэ институтым къызэригъэпэща щIыпIэбзэддж экспедицэм хэта бзэщIэныгъэлIхэм адыгэбзэм и щIыпIэбзэхэмрэ псэлъэкIэхэмрэ ареал илъэныкъуэкIэ яубзыхуащ, а зэманым къриубыдэу абыхэм яIэ нэщэнэгъэлягъуэ нэхьыщхьэхэр губгъуэрытх материал зэхуахьэсам ипкIэ иткIэ къагъэлъэгъуащ (Хежева, 2023).

Адыгэбзэм и балкър псэлъэкIэм бзэ илъэныкъуэкIэ иIэ нэщэнэгъэлягъуэхэм нэхь хэхауэ елэжыащ Шагъыр Iэмин. 1955 гъэм щIэныгъэлIым итха лэжыгъэм балкър псэлъэкIэм и щхьэхуэныгъэхэр нэгъэсауэ щызэпкърихаш, фонетикэ, морфологие, лексикэ ехьэлIауэ ар литературэбзэм къызэрыщхьэщыкI псори игъэбелджылащ (Шагиrow, 1955). Ди лэжыгъэм и лъабжьэу убж хьунуш Шагъырым и къэхутэныгъэхэр, ауэ, зэрыгурыIуэгъуэщи, бзэм зэрызэрыIыгъуэ, щIыпIэбзэхэри псалъэкIэхэри къыдэкIуэу блэкIа зэманым къриубыдэу игъуэта зэхуэаIыныгъэхэр къэтпщытэну яужь дитащ.

Лэжыгъэм къыщыкIуэ бзэ щхьэхуэныгъэхэр дгъэнэIуащ Хьэжыхьэблэ (Малкэ), Бэтэх, ЯтIэкъуэ къуажэхэм щызэхуэтхьэса губгъуэрытх материалхэм къахэтха шапхьэхэмкIэ (ПМА, 2024).

Балкър псэлъэкIэмрэ литературэбзэмрэ лексикэ илъэныкъуэкIэ яIэ зэщхьэщыкIыныгъэхэр лIэужыгъуэ зыбжанэу зэхэбгъэкI хьунуш:

1. Литературэбзэми балкър псэлъэкIэми я зэдай псалъэхэм гъэпсыкIэ илъэныкъуэкIэ яIэ щхьэхуэныгъэхэр;
2. Зы хьэпшыным, е зы гурыIуэгъуэ гуэрым иIэ фIэщыгъэцIэр балкър псэлъэкIэмрэ литературэбзэмрэ щызэтемыхуэр.
3. Литературэбзэми балкър псэлъэкIэми я зэдай псалъэм и мыхьэнэр щызэщхьэщыкIхэр.

Балкър псэлъэкIэмрэ литературэбзэмрэ я псалъэ гъэпсыкIэхэм яIэ щхьэхуэныгъэхэр нэхьыбэу а тIум яку дэлъ хабзэ хэхам тет фонетикэ зэпэхуэныгъэхэм къыхэкIащ, ауэ а фонетикэ зэпэхуэныгъэм къымытIасэ зэтемыхуэныгъэ гуэрхэми дрохьэлIэ.

ИщхьэкIэ зэрыщыжытIащи, балкър псэлъэкIэм ирипсалъэ япэ гупым я жьабзэм литературэбзэм къыщыкIуэ лъылылъ-щIэфие макъ дэкIуашэ укъуэдияхэм япIэкIэ лъылылъ макъ дэкIуашэ укъуэдия шабэхэр къагъэсэбэп, етIуанэ гупым хыхьэхэм я жьабзэм щIэфие макъ дэкIуашэ укъуэдия шабэхэр къыщокIуэр. Абы къэшэ литературэбзэмрэ балкър псэлъэкIэмрэ хабзэ хэхам тет фонетикэ зэпэхуэныгъэ яIэныр. Апхуэдэу, литературэбзэм къыщыкIуэ лъылылъ-щIэфие макъ дэкIуашэ укъуэдия зыхэт псалъэу хьуар балкър псэлъэкIэм и лIэужыгъуэитIым я фонетикэ нэщэнэ нэхьыщхьэм щыхуэгъэкIуащ. Псалъэм папщIэ: **щIы – ш'Iы** (Мыбдежи адэкIи къыщытхь шапхьэхэр ди губгъуэрытх материалхэм къыхэтхаш – Х.З.): *Ахэр си анэихуэм жиIэжу зэхэсхаш, уни шIыи зыри димыIэу дыкъашэ дыкърагъэтIысэхри, жи, шIыунэ къэтIмIри дышIэсащ, абы дышIэсурэ унэ тшIащ жиа, хэку зауэихуэми мыбде дыщыпсэуащ, жиа...* (Лакъ Абуали Исуф и къуэ, 1965 гъ., ЯтIэкъуэ); **щы – ш'ы** «три»: Шоферу *сышеджэм шыгъуэ, хьыджэбз цIыкIухэм ауан сыкъашIырт: ш жыIэт жэлэурэ, Iэджэрэ жызагъыIэрти, къышыдыхьэхырт. – Ей, хьэ фыдыхьэхырт-тIэ? Абы кычIыр сиIэтэIымэ...* (Хьэжнэгъуей Борис Мухьутар и къуэ, 1932 гъ., Хьэжыхьэблэ); **жьэпшынэ – ж'эпшынэ** «губная гармошка»: *Мамэ мыгъуэм, си анэм «румын гуэрхьэр» жиIэу шыташ... дэсхуэ, зы нэхь офицер хуэдэу дэсым яхэт хьунти: мыхуэди сиIэц, мыпхуэди сиIэц»* жери

ИпэтэрмэшичIэ мо бзэкIэ, урысыбзи сыти зымышIэм, ж'эпиынэ, мис мыпхуэдэу губной гармошкэ цIыкIу немецку кыысхуихъри кыызитауэ моуэ мыпхуэдиз хъуэу куэдIейрэ абы дриджэгуу тIыгъауэ мис а закъуэр сошIэж. (Жэрыкыуэ Жанзилэ Пшыбий ипхъу, 1939 гъ., Бэтэх)

Литературэбзэм	Балъкъ псалъэкIэм
<i>цы</i>	<i>ш'ы</i>
<i>цэ</i>	<i>ш'э</i>
<i>цынэ</i>	<i>ш'ынэ</i>
<i>цIы</i>	<i>ш'Iы</i>
<i>цIэ</i>	<i>ш'Iэ</i>
<i>цIэп</i>	<i>ш'Iап</i>
<i>жъэ</i>	<i>жс'э</i>
<i>жъы</i>	<i>жс'ы</i>
<i>жъэгу</i>	<i>жс'агу</i>

Литературэбзэмрэ балъкъ псалъэкIэмрэ хабзэ хэхам темыт фонетикэ зэщхьэ-щыкIыныгэхэри ялэщ:

Литературэбзэм	Балъкъ псалъэкIэм
<i>гуарцэ</i>	<i>уарцэ</i>
<i>хъэфIэнэ /фIанэ</i>	<i>хъэмфIанэ</i>
<i>пцыхъэцхъэ</i>	<i>п'ш'ыхъ</i>
<i>уэншэку</i>	<i>уэршоку</i>
<i>уэнжакъ /уэнджакъ</i>	<i>уэржакъ</i>

Литературэбзэмрэ балъкъ псалъэкIэмрэ кыыщыкIуэ хабзэ хэхам темыт зэхуэкIыныгэхэми я кьежъапIэр бзэм и тхыдэм хыдолъагъуэ. Литературэбзэм кыыщыкIуэ *гуарцэ* псалъэм и пIэкIэ *уарцэ* псалъэр кьэгъэсэбпыныр етIуанэрей кьэхъугъэщ. Бзэгу лъэдакъэм кыыщыхъу Iупэлүш макъ дэкIуашэ кыышиуд **гу**-р Iупэм кыыщыхъу макъзешэ ныкыуэ **у**-м щыхуэкIуэм и шапхъэ зыбжанэ адыгэбзэм дыщрохьэлIэ. ИщхьэкIэ зи гугъу тшIа Iуэхугъуэхэр щыхъэт тохъуэ *уарцэ* псалъэр литературэбзэм хэтлъагъуэ *гуарцэ* псалъэм и пэ кыит макъ дэкIуашэ **г**-р пыхуу кызырыхъуам: *Щатхъуиц кьуэр, кьуэ кIуэцIым дэтIысхъэц ятIагъуэ джабэ бгыр цIатхъури, бгъэныцхъэ унэр абы хэдъери, цIыхъэпIэ иIэу тцIыри дэтIысэкIасиц, жи кьэкIуар. Уарцэ дгъэсасиц, жиа, зыр зым дыдэлэпыкыуасиц, жиа.* (Къардэн Маритэ Владимир ипхъу, 1971 гъ., ЯтIэкъуэ).

Балъкъ псалъэкIэм кыыщыкIуэ *хъэмфIанэ* псалъэр литературэбзэм кыыщыкIуэ *хъэфIанэ/фIанэ* псалъэхэм нэхрэ нэхъ пасэу кьежъауэ хуэбгъэфашэ хъунуш. Иджрей адыгэбзэм *хъэфIанэ/фIанэ* псалъэхэм ямышьэнэр зэтохуэ, ауэ хуэбгъэфашэ зэрыхъунумкIэ пасэм мы псалъитIым ямышьэнэр зэщхьэщыкIыу шытащ. *ХъэмфIанэ* псалъэр IыхьитIу зэхэтц (хъэм + фIанэ), хъэмым кыыщагъэсэбэп, ар зэрагъэкъабзэ Iэмэпсымэм и фIэщыгъэцIэу шытащ. Нэхъ иужьыIуэкIэ хъэмыр ирагъэкъэбзэн шхьэкIэ фIанэ кызызрыгуэкIыр кьагъэсэбэпу шIадзаш: *Хъарзынэу пшIантIэм дыздэсыху, пшIантIэжъым дызыдэсыхукIэ зэнысэгъуи сыти хъарзынэу дыдэсаиц, дызэгурыIуаиц, аурэ мы местэм де шIы яту сыту кьэхьурэ шIы нэцIыбзу кьыдатаиц, хъэмфIанэ тырнаушчIэ кьуацэ-чыцэ дгъэкъабзэу дитаиц.* (Жэрыкыуэ Жанзилэ Пшыбий ипхъу, 1939 гъ., Бэтэх).

Литературэбзэмкыыщагъэсэбэп*пцыхъэцхъэ*псалъэмнэхрэбалъкъпсалъэкIэм кыыщыкIуэ *п'ш'ыхъ* псалъэри нэхъ пасэу кьежъауэ хуэбгъэфашэ хъунуш. Балъкъ псалъэкIэм *п'ш'ыхъ* псалъэр куэдрэ кыыщагъэсэбэп литературэбзэм кыыщыкIуэ *пцыхъэцхъэ* псалъэм и пIэкIэ, *блыш'хъэ п'ш'ыхъ* (лит.: блыщхъэ пцыхъэцхъэ),

гъубж *n'ш'ыхь* (лит.: гъубж пщыхьэщхь), *бэрэж'ей n'ш'ыхь* (лит.: бэрэж'ей пщыхьэщхь) псалъэ зэпхэхэм, *Фи n'ш'ыхь флы ухъу!* (лит.: Фи пщыхьэщхь флы ухъу!) псалъафэм хэту. *Пиыхь* псалъэр литературэбзэм кыщагъэсэбэп псалъэ зэхэтхэм я зы йыхьэу: *дыгъуэтиыхь, вэсэтиыхь*.

Литературэбзэм кыщыкӀуэ *уэнжакъ/уэнджакъ* псалъэм и пӀэкӀэ балъкъ псалъэкӀэм кыщагъэсэбэп *уэржакъ* псалъэр. Мыр тырку бзэ гупым убгъуауэ кыщагъэсэбэп, абы кыхэкӀри кавказыбзэ куэдым къащтащ. Псалъэм папщӀэ, грузиныбзэм (куржыбзэм) кыщокӀуэ «унэ», «жъэгъу» мыхьэнэ зиӀэ *оджахьы* псалъэр. Тырку бзэ гупым хыхьэ языныкӀуэ бзэхэм мы псалъэм пкыгъуэ *р-р* щыхэтщ. Нэгъуеибзэм и ак-нэгъуей щыпӀэбзэм ущыхуозэр *оржакъ* псалъэм. Балъкъ псалъэкӀэм дызыщрихьэлӀэ гъэпсыкӀэр нэгъуеибзэм кыхэкӀауэ ялътгэ. Литературэбзэм кыщыкӀуэ *уэнжакъ* псалъэм хэт *н-р*, хуэбгъэфашэ зэрыхьунумкӀэ, фонетикэ пыхъуэм и шапхьэщ.

Лексикэ илъэныкӀуэкӀэ литературэбзэмрэ балъкъ псалъэкӀэмрэ яӀэ зэщхьэщыкӀыныгъэхэр мащӀэ дыдэкъым. Шагъыр I. зэритхымкӀэ, балъкъ псалъэкӀэм дащрохьэлӀэ литературэбзэм мащӀэ дыдэрэ фӀэкӀ кымыгъэсэбэп, е кымыгъэсэбэпыххэ псалъэхэм. Апхуэдэщ, псалъэм папщӀэ, мэл гъэхъуным ехьэлӀа *mlamlysh'le*, *mlash'ysh'le* псалъэхэр. (Шагиров, 1969). Иджырей балъкъ псалъэкӀэми абы ипкӀэ иткӀэ зэхуэтхьэса губгъуэрытх материалхэми кызырагъэлыгъуэмкӀэ, ижъ-ижъыж лъандэрэ адыгэхэр мэл гъэхъуным хуэӀэкӀуэлакӀуэ пэтми, мы псалъэм литературэбзэм зыщиубгъуакъым, щыпӀэбзэ, псалъэкӀэ гуэрхэм дыщрихьэлӀэми, ахэр зи жъабзэм кыхэкӀыр ныбжышхуэ зиӀэ мэлыхъуэ зэкъуатӀакъуэхэрщ. Псалъэм кыкӀыр ящӀэ щхьэкӀэ, я уэрсэр псалъэкӀэм кыхыхьауэ дрихьэлӀакъым.

Литературэбзэм езым кыигъэщӀыжа, езы бзэм и псалъэ абыхэм я пӀэ щригъуэуэ и деж балъкъ псалъэкӀэм хамэбзэ псалъэхэр кыщигъэсэбэпым и шапхьэхэми дрохьэлӀэ: *хъуазэ* (лит.) – *сэломэ* (балъкъ); *пхъэлэпэ* (лит.) – *тэрнауш* (балъкъ).

Литературэбзэм кыщагъэсэбэп *кытыцӀэ кӀыхь*, *кытыцӀэ хъурей* псалъэ зэпхэхэм я пӀэкӀэ балъкъ псалъэкӀэм кыщагъэсэбэп *шынэсливэ чӀыхь*, *шынэсливэ хъурей* псалъэ зэпхэхэр. *Шынэсливэ-р* урысыбзэм кыхэкӀащ. КызыыхэкӀа бзэм мы псалъэм *кытыцӀэ гъэгъуа* мыхьэнэр щилӀэщ, балъкъ псалъэкӀэм мыбы кыпщӀэ фӀыщӀэ лӀэужыгъуэ гурылуэгъуэр кызыщӀеубыдэ. Гу зэрылътгтащи, литературэбзэм кыщыкӀуэ *кытыцӀэ* псалъэмрэ балъкъ псалъэкӀэм кыщыкӀуэ *шынэсливэмрэ* я мыхьэнэр зэгъунэгъу дыдэкъым. *КытыцӀэ* псалъэм *пхъэгъуль* мыхьэнэр иӀэщ, *шынэсливэм* – *пхъэгъуль* лӀэужыгъуэ хэха кыгъэлыгъуэ.

Пхъэгъуль хужь лӀэужыгъуэхэр кыгъэлыгъуэн папщӀэ литературэбзэм кыщигъэсэбэпащ *кытыцӀэ хужь* псалъэ зэпхар. Балъкъ псалъэкӀэм *пхъэгъуль хужь* лӀэужыгъуэ мыхьэнэ иӀэу *цӀынчӀытэ* псалъэр хэтщ.

Литературэбзэми балъкъ щыпӀэбзэми мымащӀэу хыбогъуатэ хамэбзэ псалъэхэр. Абыхэм къагъэсэбэп хамэбзэ псалъэхэр кызыыхаха бзэхэр щызэтемыхуэм и шапхьэ гуэрхэри щылӀэщ: *Абы цужь лъандэрэ цӀэздзауэ солажъэ, мис иджыпсту сыздэлажъэр с 16 года мыбы солажъэри... сушилкэ, сушилкэ, цӀэуэ ягъуауэ, сушилкэм сыцолажъэ, лаборант и весовщик, тӀури здызохь, весэкӀэ дошэч*. (ЩӀэрмэт Иминат Билял ипхъу, илъэс 1956 гъ., Малкэ (Хъэжыхьэблэ).

Литературэбзэм	Балъкъ щыпӀэбзэм
<i>тыкуэн</i> (хъэрышыбзэм кыхэкӀа псалъэ)	<i>лафкӀэ</i> (урысыбзэм кыхэкӀа псалъэ)
<i>тэрээ</i> (тырку бзэ гупым кыхэкӀа псалъэ)	<i>весэ</i> (урысыбзэм кыхэкӀа псалъэ)

Литературэбзэм кыщагъэсэбэп *мафӀэдз-м* и пӀэкӀэ балъкъ псалъэкӀэ зылурылътхэм я жъабзэм хэтщ урысыбзэм кыхаха *сеныч* (серник) псалъэр.

Балъкъ псалъэкIэм ирипсалъэхэм я жьабзэм кышщокIуэ IуKлэкIи тхыкIэкIи литературэбзэм кышщагъэсэбэп псалъэхэм техуэ, ауэ мыхьэнэкIэ къашщхьэщыкIхэр. Нэхьышхьэ дьдэу гу зылъытапхьэхэм ящыщ а зы псалъэ дьдэм балъкъ псалъэкIэм лъпкъыгъуэ мыхьэнэр кышщигъэлягъуэу, литературэбзэм лIэужьыгъуэ мыхьэнэр кышщигъэлягъуэу зэрыщытыр.

Апхуэдэу, балъкъ псалъэкIэм *пхъэгъуэ* псалъэм кышщызэщIеубыдэ «кышщIэ гупым хыхьэ» мыхьэнэр, литературэбзэм «къупкъ зэрылъ пхъэщхьэмыщхьэ гуащIэ (алыча)» мыхьэнэр щегъуэт.

Шагъыр I. кызырилъытэмкIэ, литературэбзэм *нэрыбгэ* псалъэм мыхьэнэ зыбжанэ щегъуэт. Мы псалъэм литературэбзэм кышщегъэлягъуэ: 1. «унагъуэм щыщ зи ныбжькIэ щIалэ цIыхубз», «нысащIэ» мыхьэнэр: *Нэрыбгэ кыфхыхар у(ы)гъурлы фхухъу!*; 2. «унагъуэм щыщ цIыху», «псэ» мыхьэнэр: *Нэрыбгэ дащIэ фыхьурэ?* Иджырей балъкъ псалъэкIэм мы лексемэр кызызригъэсэбэп щIагъуэ щыIэкъым, урихьэлIэ хъуми, зи ныбжь нэхь хэкIуэтахэм псалъэм «унагъуэм щыщ цIыху» мыхьэнэ къудейр мыхъуу, «цIыхубэм щыщу зы (цIыху)», «гупышхуэм щыщу зы (цIыху)» гурыIуэгъуэхэр зэриIэр, дауи, кыбжаIэнущ.

Кыхьэгъэщыпхьэщ, иджырей балъкъ псалъэкIэм урысыбзэм кыхьэкIа псалъэхэр зыребэкIыр, икIи я мыхьэнэ занщIэр иIэу ахэр кызырагъэсэбэпыр: *зашелкэ* «русс. зашелка»: *Ар згъэтиши зилъыхъууи сэ сьдэлъейи абыми фочыр, действительну, шIэрыпсу шоферым и шIыбымкIэ фIэлът. ЗашелкитIкчIэ егъэубыдауэ, зыр къезгъэутIыпша къудейуэ: уэлэхьи къэсыжсам, жиа.* (Хьэжнэгъуей Борис Мухъутар и къуэ, 1932 г., Малкэ (Хьэжыхьэблэ); *школ* «русс. школа»: *Сэ сызэрышытар бжесIэн иджыпсту... икIи сылэжэ 'ацI школым, жэми зесхьащ, хозяйствэри зесхьащ, гъэири, кышщидэхуэм деж сш'эуэ шытащ.* (Къардэн Лилэ Бубэ ипхъу, 1942 г., ЯтIэкъуэ); *кIэнфет* «русс. конфеты»: *Арати, еуэи дахцIыкIум еш'хъу, зы чылъымнIэ аш'ык къридзи, къати 'тэи абыми цIыцIыцI... набж'эм дыхэлгэдэжши, аддэ дыIучи 'абыми, иш'хьэр тетхи деплъыри: чIэнфетт. ЧIэнфет лъанIэ гуэрт.* (Хьэжнэгъуей Борис Мухъутар и къуэ, 1932 г., Малкэ (Хьэжыхьэблэ), н.

ДауиK, апхуэдэ щытыкIэр адыгэбзэм и нэгъуэщI щIыпIэбзэхэми псалъэкIэхэми куэдэу узыщрихьэлIэ къэхъугъэщ. Балъкъ псалъэкIэм ехьэлIауэ апхуэдэ щытыкIэр къэзышэр, кызызылъытэмкIэ, зи гугъу тшIа къуажэхэр, нэхьыбэу Бэтэх къуажэмрэ ЯтIэкъуэ къуажэмрэ, Ставрополь Iум зэрыпэгъунэгъум кыхьокI.

Хабзэ хэхам темыт зетемыхуэныгъэхэр Малкэ (Хьэжыхьэблэ) къуажэм дэс псоми я жьабзэм хьдолъагъуэ. Литературэбзэм нэхь пэгъунэгъуу псалъэ Псынэдахэ къуажэмрэ балъкъ псалъэкIэм тет Бэтэх къуажэмрэ, илъэс бжыгъэ хъуауэ зэгъунэгъуу зэрыпсэум кыхьэкIыу, Бэтэхдэхэм я жьабзэр мыдрей балъкъ псалъэкIэхэм ирипсалъэхэм ейм мащIэу кышщхьэщокI. Апхуэдэу, балъкъ псалъэкIэм и нэцэнэу щыт бзэ занэхэри псынэдахэдэхэм къапсэлъ псалъэхэри зэхуэдэу кышщагъэсэбэп бэтэхдэхэм я жьабзэм. Балъкъ псалъэкIэм дызыщрихьэлIэ щIыпIэбзэ псалъэ *шынэсливэ, весэ, бэронэ, тэрнауи* сыт хуэдэхэм къадэкIуэу, бэтэхдэхэм я жьабзэм хэтщ *кытцIэ, къитхь, пхъэIэнэ* псалъэхэр.

Шэч хэмылгу иджыпстурей балъкъ псалъэкIэр лексикэ и лъэныкъуэкIи и макъ дэкIуашэхэр зэрыубзыхуамкIи литературэбзэм кызызылъытэмкIыж щIагъуэ щыIэкъым, абы щыхьэт тохъуэ губгъуэрытх материалыщIэри. Фонетикэ илъэныкъуэкIэ узрихьэлIэ щхьэхуэныгъэхэр зи бзэм кыхьэщыр зи ныбжьыр илъэс 70-м щхьэдэхэ закъуэтIакъуэхэрщ.

ТегъэщIапIэхэр Список источников и литературы

Багов 1968 – *Багов П.М.* Кубано-зеленчукские говоры кабардино-черкесского языка. Нальчик: Кабардино-Балкарское книжное издательство, 1968. 153 с.

- Балкаров 1959 – *Балкаров Б.Х.* Язык бесленеевцев. Нальчик: Кабардино-Балкарское книжное издательство, 1959. 148 с.
- Бербеков 1992 – *Бербеков Б.Ч.* Дialeктная лексика кабардинского языка. Нальчик: Эльбрус, 1992. 88 с.
- Бижоев 2018 – *Бижоев Б.Ч.* Иранская лексика в кабардино-черкесском языке // Иран и Северный Кавказ: история и перспектива сотрудничества (материалы международной научно-практической конференции). Владикавказ, 2018. С. 80–82.
- Кумахов 1957 – *Кумахов М.А.* К вопросу о классификации адыгских диалектов // Ученые записки Кабардино-Балкарского государственного университета. Выпуск 2. Нальчик, 1957. С. 111–120
- Куашева 1969 – *Куашева Т.Х.* Терские говоры // Очерки кабардино-черкесской диалектологии. Нальчик: КБНИИ, 1969. С. 119–189.
- Мамрешев 1959 – *Мамрешев К.Т.* Особенности баксанского диалекта кабардинского языка. Нальчик: КБНИИ, 1959. 85 с.
- Таов 1998 – *Таов Х.Т.* Проблемы кабардино-черкесской диалектологии. Науч. доклад на соискание уч. ст. д.ф.н. Нальчик, 1998. 52 с.
- Хежева 2023 – *Хежева З.Р.* История изучения кабардино-черкесских диалектов и говоров // Филологические науки. Вопросы теории и практик. 2023. Т.16. Выпуск 10. С. 3534–3539.
- Шагиров 1955 – *Шагиров А.К.* Особенности малкинского говора кабардинского языка: Автореферат дис. на соискание ученой степени кандидата филологических наук. М.: Академия наук СССР, Институт языкознания, 1955. 14 с.
- Шагиров 1969 – *Шагиров А.К.* Малкинский говор // Очерки кабардино-черкесской диалектологии. Нальчик, 1969. С. 290–316.

References

- BAGOV P.M. *Kubano-zelenchukskie govory kabardino-cherkesskogo yazyka* [KubanZelenchuk dialects of the Kabardino-Circassian language]. Nal'chik: Kabardino-Balkarskoe knizhnoe izdatel'stvo, 1968. 154 p. (In Russian)
- BALKAROV B.KH. *Yazyk besleneevcev* [Language of the Besleneyevites]. Nal'chik: Kabardino-Balkarskoe knizhnoe izdatel'stvo, 1959. 148 p. (In Russian)
- BERBEKOV B.CH. *Dialektnaya leksika kabardinskogo yazyka* [Dialect lexicon of Kabardian language]. Nal'chik, El'brus, 1992. 88 p. (In Russian)
- BIZHOEV B.CH. *Iranskaya leksika v kabardino-cherkesskom yazyke* [Iranian vocabulary in the Kabardino-Circassian language]. IN: Iran and the North Caucasus: the history and prospects of cooperation (materials of the international scientific and practical conference). Vladikavkaz, 2018. P. 80–82. (In Russian)
- KHEZEVA Z.R. *Istoriya izucheniya kabardino-cherkesskih dialektov i govorov* [History of the study of Kabardino-Circassian dialects and subdialects]. IN: Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktik. 2023. T. 16. Vypusk 10. P. 3534–3539. (In Russian)
- KUASHEVA T.H. *Terskie govory* [Terek dialects]. IN: Ocherki kabardino-cherkesskojdiialektologii. Nal'chik, 1969. P. 119–190. (In Russian)
- KUMAHOV M.A. *K voprosu o klassifikacii adygskih dialektov* [On the issue of classification of Adyghe dialects]. IN: Uchenye zapiski Kabardino-Balkarskogo gosudarstvennogo universiteta. Vypusk 2. Nal'chik, 1957. P. 111–120. (In Russian)
- MAMRESHEV K.T. *Osobennosti baksanskogo dialekta kabardinskogo yazyka* [Features of the Baksan dialect of the Kabardian language]. Nal'chik, 1959. (In Russian)
- TAOV KH.T. *Problemy kabardino-cherkesskoj dialektologii* [Problems of Kabardino-Circassian dialectology]. Nauch. Doklad na soiskanie uch. St. d.f.n. Nal'chik, 1998. 52 p. (In Russian)
- SHAGIROV A.K. *Osobennosti malkinskogo govora kabardinskogo yazyka: avtoref. diss. ...k. filol. n.* [Features of the Malkin dialect of the Kabardian language: abstract. diss. ...To. Philol. n.] M.: Akademiya nauk SSSR, Institut yazykoznaniya, 1955. 14 p. (In Russian)
- SHAGIROV A.K. *Malkinskij govor* [Malkin dialect]. IN: Ocherki kabardinocherkesskoj dialektologii. Nal'chik, 1969. P. 290–316. (In Russian)
- Polevoi material Khezhevoi Z.R. (Field material by Z.R. Khezheva)

Авторым теухуауэ

З.Р. Хэжь – филологие щIэныгъэхэмкIэ кандидат, адыгэбзэ секторым и щIэныгъэ лэжъакIуэ нэхъыжь.

Информация об авторе

З.Р. Хежева – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник сектора кабардино-черкесского языка.

Information about the author

Z.R. Khezheva – Candidate of Science (Philology), Senior Researcher of the Kabardino-Circassian Language Sector

Статья поступила в редакцию 30.09.2025; одобрена после рецензирования 09.12.2025; принята к публикации 15.12.2025.

The article was submitted 30.09.2025; approved after reviewing 09.12.2025; accepted for publication 15.12.2025.